

ВАЛЕРИ ПЕТРОВ

(По повод 60-годишнината му)

Атанас Свиленов

Валери Петров е един от нашите поети с най-fino, най-деликатно душевно устройство. От всичко, до което се докосне ръката му, а и от чисто човешкото му присъствие лъха на култура, на вкус, на тънка мярка. Чужда му е всякаква грубоватост и неовладяна суровост, при него отсъствуват резките жестове и тонове. Всичко е меко, прецизно нюансирано, премерено на везните на един рядък художествен усет и преминало през една вродена, органична скромност, която няма нищо общо с другата скромност — показната, с която някои негови събратя твърде ловко си служат.

И ето че тъкмо този поет, така отдалечен от всякакви боричкания за слава и постове, така пестелив на изявления, така естествено, без всякакви пози на отдръпване или обскурантизъм, потънал в собствения си творчески свят, тъкмо този поет е една от конфликтните личности в литературата ни пък и не само в нея, а и в киното, и в театралния живот. Той неведнъж е поляризировал мненията, неведнъж е карал критиците да кръстосват шпаги помежду си. При това — забележете — с нищо допълнително не е допринасял нито веднъж за по-буйното разгаряне на полемичния огън. Дори тогава, когато явно е имал сериозни доводи, за да отвърне на неверни и несправедливи тълкувания. Или просто да ги доизясни от лична гледна точка, да ги уточни. Оставал е верен на природата си, на своя нрав, на своята овладяност и деликатност. А и след години, когато е ставало ясно, че истината е на негова страна, че той е победителят след проверката на времето (да вземем само един пример — как беше посрещнат някога филмът по негов сценарий „На малкия остров“ и какво е мястото му — признавано от всички днес — в развитието на българското кино!), той пак не си разрешава дори и намек на оценка, на някакви присъди. Изобщо той с нищо не предизвиква, не епатира, не дразни. И все пак — повтарям — е една от най-конфликтните личности. Парадоксално на пръв поглед, но факт.

Но никога не е отричана, не е подценявана дарбата му. Признавали са му я винаги, респектирала е всички. И оттук нататък са започвали несъгласията, споровете, резервите, обвиненията. Просто характерът на дарбата, нейното своеобразие се превръща в главен прицел, в център на полемиките. В годините на нормативната естетика, на догматично закованите постулати беше някак по-обяснимо да е така. По повод излизането на книгата „Стихотворения“ (1949) и особено на цикъла „Стари неща малко по новому“ критиката го смъра така яростно, че дори и той със своята уравновесеност и вярно чувство за вътрешна самоценка изпадна в колебание, започна един процес на бягство от онова, на което до този момент беше предан, и насилствено приобщаване към общоприе-

тото, към конвенционално налаганото. През 1953 г. се появи стихосбирката му „Дните, които живеем“, една по същество изневеря на Валери Петров към себе си, един компромис, който проличава и от това, че в днешните иначе солидни томове с избрани произведения от тази книга са включени всичко на всичко само пет работи. (А цикълът „Стари неща малко по новому“ си влиза цял-целеничък!) Но сериозни критици тогава най-възторжено ни убеждаваха, че ето, това е голямата поезия, че Валери Петров е „открил“ себе си, че вече си изработва собствен стил.

Намирал бил себе си, най-после си бил „изработил собствен стил“?! Той, който още десетина години преди това беше създал „Палечко“, „Нощи в Балкана“, „Детинство“, „Ювенес дум сумус“, който беше написал стихотворения, неподатливи на сравнение с нищо както от предходниците му, така и от дошлите след него (с 9 рими в 10 стиха):

О, в туй пладне заспал бих за два дни
на тез хладни чаршафи във плен!
Ала гледа ме с погледи жадни
от грамадни портрети парадни
на Петровци рода разклонен:

седем вуйчовци с бели капели,
два поручика смели на кон,
десет лели, развели омбрели,
и пристегната в кош от банели
стринка Тинка на графски балкон.

Могат да ти харесват или не такива стихове с рококова пищност, с паганинистична виртуозност, както би се изразил Здравко Петров, но да ги пренебрегваш и да твърдиш, че стил е започнал да се създава едва сега, означава да наричаш черното бяло. Поне днес, от разстояние, това не подлежи на дискусии. И за самите убедени някога в правотата си критици, надявам се.

Десетина-петнадесет години по-късно, вече в друга обществена и литературна обстановка, в благоприятния климат след Априлския пленум, поезията на Валери Петров пак стана „камен предковения“. Но ако някога властнуваха железните догми на обективизма (което е и по-отблъскващо, а и по-опасно!), сега пък избиха до екстатизъм субективните пристрастия, личните вкусове. Главните тези бяха: „Обичам този поет“, „Цена го, но не мога да го обичам“, които впрочем са си съвсем нормални, ако не бяха съпътствувани от безпрекословния патос на единствено право. Естествено беше и да се спори за поет с ярка дарба, със самобитна индивидуалност, защото спорът има смисъл само тогава, когато е на територията на изкуството, а не извън параметрите му, но странно бе все пак, че деликатният и ненатрапчив Валери Петров беше поводът. Той никога не е изисквал, не е призовавал да бъде обичан, още по-малко пък да бъде нещо като боготворен, както си позволяват с иначе благородни думи да подканят немалко негови колеги. Толкова внимателно, толкова някак плахо, с неловки извинения и нескрито неудобство те хваща за ръката Валери Петров, за да те въведе в поетичния си свят, така чужд е на всякакви самоуверени прокламации, че ще говори за велики и съдбовни неща, че неговият подход, ако не друго, не би трябвало поне да дразни. Поне в неговите собствени очи това е оправданието му, това е смисълът му. Но ние сме подозрителни, понеже на всяка крачка ни поднасят поетически хитрини, понеже ни вкарват във всевъзможни ловко прикрити капани, на всяка цена искат да отвлекат вниманието ни, да спечелят доверието ни и когато се изправим срещу бягството от всичко това, пред честната и непредпа-

мерена, почитена откровеност, не я оценяваме, обхваща ни съмнението, че и тук има нещо „по така“.

А в същност не е ли неговата деликатност и откровеността му в общуването с нас може би главната причина, за да си позволяваме самоувереността да му противопоставяме собствено становище, собствени предпочитания? Усетили, че към нас са толерантни, демократично-благоразположени, ние си въобразяваме, че сме адекватни, че му връщаме със същото и не забелязваме, че прекаляваме, че излизаме вън от „правилата на играта“, че самонадеяността ни граничи понякога с непочтителността. Но някак вътрешно сме убедени, че той ще ни прости това, че той ще приеме всичко. Та нали винаги е бил такъв? Да, такъв вид е давал, но ако се замислим повече, с по-изострено чувство за отговорност, не можем да не допуснем съмнението, че той се е усещал наранен, че грубостта, която са си позволявали някои, не може да не е засегнала неговата леко възбудима, деликатна, фина чувствителност. Изглежда, за него и всичко това си е част от „занаята“, той го е приел като съставна част от писателската орис. То е съставна част и на нещо друго — на цялостната му философия, на цялостното му отношение към живота и света. В никакъв случай не искам да кажа, че това е нещо като примирение. Би било така, ако Валери Петров си позволяваше да бъде най-напред такъв към себе си, ако изхождайки от себе си, пренасяше това отношение и към околните, към себеподобните. Но към себе си той винаги е бил максималист като нравствен критерий, като преценка за гражданска, човешка и художническа позиция. Себе си той по-скоро би подложил на духовен линч, отколкото на оправдание. Казват, че бил ироничен, но много по-важно е към кого? Навън ли е насочена тази ирония или навътре? Към другите или към себе си? Той е не само ироничен, безжалостен към себе си, той си позволява дори да се наблюдава от дистанция, отчуждено:

Зле съм днеска. И си зная,
от кога и от какво:
запознахме се в трамвая
с неприятно същество.

Сбръчкано, с плешиво теме,
лилипут, кажи-речи,
то ме гледа дълго време
с хитричките си очи,
после се разсмя зловещо
и ми каза с грачещ глас:
— Знаете ли, странно нещо,
винаги ме бъркат с вас!

И ето че този така безпощаден към себе си поет, който естествено най-малко се бичува поради физически комплекси, а който се преценява преди всичко в светлината на една извисена хуманност и на висша нравственост, той в същото време е снизходителен към другите, той е готов да разбере и прости, да прости нашето несъвършенство. Не може да не съзнава, че по този начин е в някаква степен своеобразно уязвим пред нас, че благородството му може да се схване в друг смисъл — като слабост. Грубиянина го ненавиждаме, но му имаме страха. Докато деликатния и самовзискателен човек можем да го ценим, дори да го обичаме, но си разрешаваме да го коментираме пред самия него, да му сочим недостатъците. Знаем, че той ще ни прости, че е великодушен. Това го правим от усещането за близост.

Ето нещо такова присъствува като психологически момент в общуването ни с поезията на Валери Петров. То е своеобразие на неговата поетика. Ако ре-

ка да последвам примера на някои изследователи-структуралисти, ще подреда в специални колонки колко много пъти в неговите стихове се срещат извинително-оправдателни фрази, колко пъти той е ироничен и дори саркастичен към себе си, а опрощавашо-великодушен към другите и сигурно ще има хора, които от тази класификация ще почерпят доводи, за да се убедят в схващането ми. Не оспорвам, че думите в такъв един план на тълкуване ще имат място в анализа. Но те могат пак така щедро да присъствуват и при друг автор, като не надхвърлят там външния ефект, не надрастват тактическия ход. А важното при Валери Петров е, че всичко е с тънка психологическа мотивировка и достоверност, че става реч не за друго, а за една неподправена откровеност. Не мога с колонки и цифри да обясня нещо, което може да се усети само в душевното общение — искреността. Тя е нещо като магия, на която се поддаваш, без да можеш да разтълкуваш защо ѝ се подчиняваш. Но без тази магия поезията изобщо не може да съществува!

В света на този поет на човек му е уютно, тук властвува една мека интимна атмосфера, нищо не ни притеснява, не ни потиска. Тук се отпускаш духовно. Е, за някои ценители на поезията това все пак се оказва недостатъчно. Не че те не приемат стихотворенията и поемите му, те признават, че знаят цената на този поет, но не могат да го възнаградят със спонтанна обич. Уютът и интимността някак ги смущават, защото може би са свикнали с една традиция в нашата поезия (философските поеми на Пенчо Славейков, лириката и сатирата на Стоян Михайловски, епическите опити на Емануил Попдимитров и др.), която разграничаваша мисълта от интимната мекота, която някак издига на пиедестал автора или поне му намята някаква тога за дистанциране от катадневие. Там, така да се каже, е ясно какво искат от нас, на каква вълна ни настройват, какви внушения се преследват. Но Валери Петров е друг — като духовна величина, като философско устройство той е сходен с тези свои предходници, но същевременно е и много различен. При него няма катедрално-проповеднигната патетика, няма трибуна на богоизбраник, от която да се „спускат“ прозренията му. Той иска да вървим заедно с него към тях, да тръгнем от бита, от делника около нас, за да се докоснем до по-висши нравствени и философски категории, за нищо на света няма да си позволи да ги формулира. Неговата цел е само някъде дълбоко вътре в себе си да осъзнаем, че сме се докоснали и до тях.

Не подлежи на съмнение, че за да бъде именно такава поезията му, най-същественото обяснение е в личното му устройство, в своеобразието на индивидуалността му. И културата, и рафинираността на чувствата му, и деликатната мекота са продукт на една интелектуална среда, в която израства и се формира като мислеща личност. Тук впрочем е обяснението и за зрелостта, с която той още от дебюта си навлиза в българската поезия. Процесите на творческото избистряне и канализиране протичат по-ускорено, отколкото у едно бедно селско момче, което трябва да положи огромни усилия и да преодолее много пречки, докато се изкачи до същото място. Но бързината в теоретически план би могла да бъде и отрицателен фактор, да ни изправи пред ранозрейка, пред овладени професионални тайни, но не и пред изстрадани прозрения. За щастие при Валери Петров не е така. В жестокото трето десетилетие на века ни, във времето на фашистката ескалация, на изострените социални конфликти, на приближаваната световна касапница наистина цялото поколение, към което той принадлежи, узря по-рано, принудено бе да бъде по-мъдро, по-проницателно, по-трезво. А тревогата, а лошите предчувствия, прозренията в кошмарен стил а ла Франц Кафка и Фриц Ланг с всички реални основания можаха да обсебят повече от другите Валери Петров. Евреите вече или емигрираха от Хитлерова Германия, или ги товареха на ешелоните на смъртта. У нас се бяха пръкнали теоретични наразизма, а се създаваха и организации, които никак не мислеха да се ограничават

само с пропагандни изявления. Щеше да има черни роти, интернирвания, щяха да се пишат петиции от Писателския съюз, от Светия синод и т. н., за да се осуети планът на Бекерле за депортирането на българските евреи.

Та в това смутно и страшно време един поет като Валери Петров не се е създал под влиянието на личните си индивидуални качества. Неговата поетика е наистина израз и на собственото му човешко и творческо устройство, но и на конкретния исторически момент на съдбоносната ситуация. Всички от неговите връстници (Б. Райнов, Ал. Вутимски, Ал. Геров, Ив. Пейчев и т. н.) търсеха тогава пътищата, за да не останат прозренията и предупрежденията им само лично за тях или за един интелектуален елит, а да разтърсят колкото се може повече хора и поради това литературата на това поколение е приземена в тоналността си, близка е до езика на улицата, на обикновените хора. В нея са неприкрити язвителните и саркастични нотки към салонно-красивата поезия, естетиката на тази поезия се подиграва. Това личи може би най-вече при Богомил Райнов, където е изведено до предизвикателство, но то присъствува и у другите творци от поколението. Има го и при Валери Петров. Действително в най-мека, най-деликатна, най-чужда на провокативността форма. Но същественото в случая е, че не се заобикалят острите граждански проблеми, истините на епохата, че се търси най-подходящият начин, за да бъдат все пак те казани. И то така, че да не са в противоречие с органичната природа на твореца. „Гордиевият възел“ беше разсечен от Валери Петров и още в онези свои най-ранни години той ни даде примери както на гражданска честност и доблест, така и на творческо самостоятелство. Той потърси пътищата на асоциациите с миналото неслучайно, а за да ни насочи чрез комитите и чрез образа на Левски към революционното движение и революционните идеи на съвременността. Няма да липсва и прозирният намек, че по стъпките на някогашните бунтовници са тръгнали нови борци, нови народни синове:

Тъй тука в дясно ще видиш егрека,
вътре ще видиш бунтовника-брат;
ето той хваща по тайна пътека,
бърза и даже не гледа назад.

А поемата „На път“, създадена в същия период, в годините, когато сянката на фашизма се надвесваше все по-тежко над страната, не ни ли поразява колкото с пластическите си достойнства, с греещия от багри и звуци типичен български панаир, толкова повече с дълбочината, с която поетът е проникнал в атмосферата на времето, с която е доловил е пресъздал настроенията на хората от народа, страданието, но и духовната им твърдост, вярата им, надеждата им? Нарисувана е една пъстра и многолика картина на България, като е показано и доброто и злото, и красивото и грозното, нарисувана е — както това сам определя много точно Валери Петров в последния стих на поемата — „и чужда, и своя, и тъмна, и пъстра България“.

Тези мои разсъждения върху поетиката на Валери Петров са само едно бегло въведение в стихотворния му свят. Подчертавам „стихотворния“, защото неговото дело на творец е богато на плодове и в театралната драматургия, и в киносценаристиката, и в други области. И за всеки отделен дял напълно справедливо съществуват статии и изследвания, ще има такива вероятно и в бъдеще. Сам аз на няколко пъти съм правил опити да проникна в някои от тайните на това богато творчество, да си го обясня поне за себе си. Нямам чувството, че съм намерил отговор, по-скоро се движа в посоката към някакъв отговор. Затова привършвайки и тази статия за Валери Петров, нямам усещането, че би трябвало да си почивам. Напротив, само са усилены амбициите ми, апетитът ми за проникване по-навътре, по-надълбоко в неговия свят. А не е тайна, че при занимания

с други писатели се появява някакво пресищане, някакво нежелание поне за известно време да се занимаваш с тях. Те са отдалеч уж някакви сфинксове, но, както казваше Оскар Уайлд — „сфинкс без загадка“. Тъжно е за един творец да е без загадки. Или те са се разрешили с годините, или вече никого не занимават, или пък може би изобщо не е имало загадки, а само привидни тайни.

А общуването с поезията на Валери Петров продължава да ни обогатява. Тази поезия крие в себе си много наслади: и естетически, и духовни. А крие и много ценни уроци по нравствено и гражданско поведение, по човеколюбие и благороден идеализъм. Привидно скромна в своите претенции, без гръмки обещания, че ще ни запознае с вечното и непреходното, изхождаща почти винаги от делничния факт, от предметите и хората, които са край очите ни, тя се извисява неусетно до философската мъдрост и прозрение от най-големия разряд, тя ни изправя пред проблемите за смисъла на човешкото съществуване, за дълга и отговорността ни пред самите нас, пред близките, пред обществото. А не са ли това проблемите на всяко време?